



# FÖRDJUPAT KULTURMILJÖUNDERLAG HIMMELSTALUND

NORRKÖPINGS KOMMUN, ÖSTERGÖTLANDS LÄN  
PAUL WILUND & KALLE ANDERBERG

2020-01-22

REV 2020-05-28



*Område för stadsbyggnadsstudie*

## INNEHÅLL

1. BAKGRUND	4
2. HISTORIK	5
3. BESKRIVNING AV KULTURMILJÖN I HIMMELSTALUND	11
HIMMELSTALUND, NORRA SIDAN	11
BORG, SEDERMERA HIMMELSTALUND PÅ DEN SÖDRA SIDAN	14
4. ALLMÄNNA INTRESSEN I STADSRUMMET VÄRDEKÄRNOR	17
5. UNDERLAG TILL PLANKARTAN	25
6. KONSEKVENSANALYSER	31
7. KÄLLOR	36

## I. BAKGRUND

Detta fördjupade kulturmiljöunderlag är upprättat av Paul Wilund och Kalle Anderberg, Wilund arkitekter & antikvarier AB.

Underlaget har tagits fram då Norrköpings kommun har för avsikt att utveckla området Himmelstalund på såväl södra som norra sidan av Motala ström.

Inom området finns flera mycket värdefulla fornlämningar som skyddas enligt kulturmiljölagens 2 kap. Området är även utpekad som en miljö av riksintresse för kulturmiljövården enligt miljöbalkens 3 kap.

### SYFTE

Syftet med ett fördjupat kulturmiljöunderlag är att påvisa de allmänna intressena i stadsrummet inom det berörda planområdet avseende områdets kulturmiljö. Såsom att påvisa exempelvis värdekärnor, viktiga upplevelsestråk, konstruktioner, lämningar och siktlinjer som eventuellt kommer att påverkas av områdets framtida utveckling. Utredningen skall klargöra vad som måste beaktas för att på bästa sätt säkerställa att den riksintressanta kulturmiljön inte utsätts för påtaglig skada enligt 3 kap. 6 § Miljöbalken. Underlaget skall visa på vilka varsamhetskrav, skyddszoner och andra typer av hänsyn som kulturmiljön kräver samt ge förslag på hur detta lämpligen görs i detaljplanen (skyddsföreskrifter, förvanskningförbud eller varsamhetskrav).

Paul Wilund  
Arkitekt MSA, Byggnadsantikvarie SPBA fil.mag.

Kalle Anderberg  
Byggnadsantikvarie fil.kand.

Wilund arkitekter & antikvarier AB  
Nybrogatan 81  
114 41 Stockholm  
08-231939 & 070-6639639  
kontoret@wa2.se  
www.wa2.se

## 2. HISTORIK

### FÖRHISTORISK TID (TILL CA 1000 E.KR.)

ca 5000 f. Kr. Delar av Himmelstalund börjar komma upp över vattenytan i det urhav som idag benämns Littorinahavet.

2400-1800 f. Kr. Vid Borgs säteri fanns boställen under bondestenåldern/senneolitikum. (Kungens gods i Borg)

1800-500 f. Kr. Yngre och äldre bronsåldern - **hällristningar kommer till under denna tid**, parallellt med dessa fanns härdar i områdets södra del (800-540 f. Kr.) samt boplatser vid Borgs säteri (Rapport 13 2009) och i skogen vid Strömbrytarna i norr (skärvstenshögar FMIS).

600-700 Borgs gård är en boplatz under vendeltid. (Kungens gods i Borg) Smedjor fanns på platsen. (Fornvännen 1925). Dessa var i bruk fram till medeltiden.

ca 1000 Borgs gård flyttar, kulten ändras från hednisk till kristen och en kyrka uppförs.

### MEDELTID (1000-1500)

**1050-1200 (Tidig medeltid) Borgs gamla kyrka vid Borgs säteri uppförs.**

**1333 Borgs kungsgård** omnämns i skriftliga källor för första gången. Kung Magnus Eriksson sätter gården i pant 23 juni i samband med att han pantsätter stora delar av riket för att köpa Skåne och Blekinge av Danmark. Panten återtog dock redan 29 oktober samma år. (Kungens gods i Borg)

1344 6 maj upplåter lagmannen Knut Jonsson sitt gods Hemblastad (Himmelstalund) åt Johan Holgersson på 7 år, för att lösa en skuld till Gödkin Kremun. (SDHK 4996)

ca 1350 Digerdöden drabbar Sverige.

**1368 Ringstadholm omnämns för första gången i samtida källor.** Valdemar Eriksson, den siste av Bjälboätten daterar 28 februari på "Ringstaholm" en fullmakt om byte av land med sockenmännen i

Eneby. (SDHK 9229) Under medeltiden finns en by vid Eneby vid områdets södra gräns. (FMIS)

1384 Byn vid hällristningarna omnämns som Hemblastad. (Bebr) Norrköping får stadsrättigheter.

1404 Ev. hålls ett riksmöte i Ringstadholm detta år, under drottning Margareta. (Sveriges städer 1855)

1434 Engelbrekt belägrar Ringstadholm.

### 1500-TAL

1500-tal Borgen Ringstadholm vid Borg är ett s.k. fast hus. (se även notering om bro 1650-1700)

1559-tal Borgs säteri överges, troligen då Gustav Vasa uppför en kungsgård inne i Norrköping.

1567-12-03 Under Nordiska sjuårskriget. Den danske härföraren Daniel Rantzau gör sin berömda räd (från söder) och svenskarna bränner Norrköpings södra delar som en del av försvarstaktiken. Kungsgården vid Tyska torget bränns vilket kan ha påverkat statusen för Borgs gård.

### 1600-TAL

1628 Louis de Geer arrenderar Fiskeby och anlägger en kruthammare, sedan papperskvarn. Detta är en förelöpare till De Geer pappersbruk inne i Norrköping vilket anlades 1633. Han påbörjar också en upprustning av Ringstadholm men avslutar detta och bygger istället ett slott i Finspång

1650-tal Himmelsta ägs av Otto Schulman, då var byn belägen vid hällristningarna. 1665 består Himmelstalund av endast två stugor. (Historiska kartor) Kartor från 1600-talet visar på norra sidan strömmen ett i princip identiskt kulturlandskap mot idag. Skogspartiet vid minigolfbanan omnämns som en "oduglig" beteshage.



Karta från 1691, troligen ett underlag för ägomätning över Himmelstalund. Kartan är den äldsta kända karteringen som visar "femöresbron" Historiska kartor.



Karta från 1731 som visar lands och postvägar. Gästgivargården och poststationen Skjäl låg där vägarna från söder och väster möttes. Gästgiveriet låg under Borg Ländsvägen fortsatte sedan österut och passerade söder om torpet Kroken innan den nådde stadstullen.

1666 Borg doneras till Lars Larsson (Eldstierna) i samband med att han utnämns till direktor i kammarrevisionen. Eldstierna var friherre till Borg (nr 95) 1691-09-11. Troligen uppförs Borgs säteri för E:s räkning efter 1691 då friherrevärdigheten kräver ett ståndsmässigt säteri.

1650-1700 Borgs skans karterad (Fmis). På kartorna finns också en bro mellan Borg och Fiskeby i förlängningen av nuv. Vattenverksvägen. (Fmis samt ägomätning över Borgs ägor 1700)

1670 Garveri vid Himmelstalund (1669 enl. Broocman, återges även i Norrköpings historia 1971), d.v.s. på udden med lunden. Barkstamp belägen i strömmen ungefär vid nuvarande brostugan.

1691 Femöresbron 1, en bro mellan Torpet Kroken på Borg och Himmelstalund, är karterad. Detta är det äldsta kartbelägg som hittills hittats för "Femöresbron".

#### 1700-TAL

1700-tal, brunnsdrickande (1708), herrgårdslandskap, odlingslandskap, byn vid hållristningarna ligger kvar parallellt med herrgården.

1700 Bro mellan Borg och Himmelstalund karterad, liksom läderbruket nordväst om barkstampen. (Ägomätning över Borgs ägor 1700, Historiska kartor) Detta är det äldsta kartbelägget för läderbruket.

1701-12-15 Lars Larsson Eldstierna dör.

1719-07-27 Ryska galärflottan seglar upp för Bråviken och landstiger sedan och bränner Norrköping 30 juni. Ryska hären rör sig längs strömmens norra sida och man bränner bl.a. Himmelstalund. Svenskarna står under Bielkes befäl på en höjd vid västra tullen, troligen berget vid Nordengatan i Borg. Vid Himmelstalund beskjuter svenskarna ryssarna med kanoneld över strömmen. Ryssarna fortsätter sedan norrut mot Finspång. (Berättelser ur svenska historien 1885-86)

1726 Brita Eldstierna står som ägare av Borg, hon pantsätter gården till Sven Ridder och L Nordstein.

#### 1728 Nuvarande herrgård byggs vid Himmelstalund, byggherre prosten Reinerus Reineri Broocman.

1729 Borgs säteri och gamla kyrka drabbas av en brand. Brita Eldstierna skänker ½ hemman i Ekensberg i Södermanland till förmån för kyrkans underhåll.

1743 Brita Eldstierna begravs i Borgs gamla kyrka.

1750-tal Sven Ridder och L Nordstein står som ägare till Borg.

Sent 1700-tal. E G Adelsvärd på Borg verkar för att Löt och Borgs församlingar slås ihop och en ny kyrka byggs. Troligen bor Adelsvärd på Borg runt åren 1778 - 1853

1796 Himmelstalund ägs av Carl Peter Stierneman

#### 1800-TAL

1802 eller 1803 Borgs gamla kyrka rivs efter att Borgs och Löts socknar sammanslagits och en ny kyrkobyggnad uppförts längre söderut.

Tidigt 1800-tal, Femöresbron 2, karterad 1823, avtecknad 1833. Oklart när denna byggs.

#### 1800-tal, tegelbruk vid Borgs säteri.

1823 Karta anger en bro mellan Borg och Fiskeby i förlängningen av nuv. Vattenverksvägen.

1853 Fr von Schwerin äger Borg, efter köp från Adelsvärd.

1860 brunnsdrickandet vid Himmelstalund upphör då det sätts i samband med en koleraepidemi.

1863 brandförsäkringshandlingar för Borg anger att det på gården finns två Corps-de-logi, uppförda i timmer med kalkrappade fasader och tak av järnplåt. Den västra byggnaden var försäkrad redan 1828, vilket kan vara byggnadsåret. Mått 10,8 x 15,6m och 4,1 m byggnadshöjd. Ägare Löjtnant greve August v. Schwerin. (RA) Huset i fonden på mittaxeln anges som "boningshus".



*Troligen torpet Kröken som låg under Borg på den plats där Riksbron landar idag. I bakgrunden syns ladan på hällristningsbällarna vid Himmelstalunds gamla by. Foto av Didrik von Essen från ca 1890 ur Östergötlands museums samlingar.*



*Utställningen NU 1964 med den nyuppförda mässballen ritad av Jaenecke Samuelsson. Bilden är från ungefär samma plats som ovanstående bild tagen ca 75 år tidigare.*



**1870-tal järnvägen anläggs vid Fiskeby, samtidigt uppförs vattenverket vid Borg av Henning Trozelli.**

1850-tal Ett limkokeri ligger på Himmelstalund, nuv. hållristningsområdet, och Nordenskiöld noterat 1876 att stor skada har skett på hållristningstorna.

1891 Immanuelskyrkan nyttjar brunnssalongen i ca 40 år från detta år.

1894 Eldstiernska gravkoret uppförs på platsen för Borgs gamla kyrka.

1897- följande år. Borgs säteri AB genomför nybyggnader av flertalet hus på gården

**1898 Kneippen öppnar med bad och restaurang.**

1900-TAL

1900 en provisorisk träbro uppförs vid "femöresbron" (Femöresbron 3).

1901 Femöresbron nr 4 byggs för att förbinda Kneippbaden med Folkparken. Bron hade avgift fram till 1940-talet. (1949) Bron var teknikhistoriskt intressant, då den var byggd i elegant konstruktion av valsade stålprofiler och kupolnit som skapar ett stålfackverk uppfört helt utan svetsar (denna teknik slog igenom senare). Byggnadstekniken var samma som på Eiffeltornet. Bron byggdes av firma KJ Svensson & co.

1939-47 under kriget stod tre militärbaracker ungefär där minigolfbanorna är idag. Jordkällaren som finns vid minigolfkiosken och betongfundamentet vid minigolfbanorna är troligen en rest av denna etablering.

**1941 Den nya förbifarten för riksvägen börjar byggas. 1947/48 invigs nya riksbron. NEFA, ett dotterbolag till nederländska Philips, uppför fabrikshall norr om området (kv Strömbrytarna)**

**1947 Planer finns på att bebygga norra Himmelstalund med bostäder, men istället omformas området till en "Aktiv park", d.v.s. ett område avsatt för sport och rekreation. Den aktiva parken var ett friluftsparadis mitt i staden. Himmelstalunds odlingsmarker omvandlades till gräsytor (funkispark) 1949. Det anläggs ett antal bollplaner i områdets västra del och sportbyggnaden vid Bågvägen uppfördes. Ett friluftsbad med sol- och duschbad skapades vid strömmen (där tidigare gödselstacken för Himmelstalunds gård legat). Det var inte möjligt att anlägga ett strandbad vid denna tid, då vattnet i Motala Ström var förorenat av utsläpp från kloakledningen från stadsdelen Pryssgården. (arkivhandlingar) En bana för bågskytte låg norr om badet i den östra delen. Vid herrgården byggdes tennisbanor. På berget mot kvarteret Strömbrytarna i norr anläggs minigolfbana och slänterna ner mot fältet nyttjas som skidbacke vintertid. Himmelstalunds gamla utmarksloge var kvar vid hållristningarna som restaureras åren 1948-49. Troligen tillkommer även koloniträdgårdarna under denna period. Norrköpings idrottsförvaltning ansöker till försvaret om att få köpa de tre militärbarackerna som stod uppställda vid Himmelstalund. Man får dock endast köpa en av dem.**

Efter 1951 omleds kloakledningen från Pryssgården under Finspångsvägen, så att vattnet i Motala Ström blir badbart. Även utsläppen från fabriker vid Fiskeby renas. På 1950-talet omvandlas således solbadet till ett strandbad med bryggor i strömmen. Himmelstalunds ladugård med vagnslider och svinstia används som omklädningsrum och konditoriserivering. Stranden fylls ut med rivningsmassor från rivningen av Norrköpings förenade bryggerier. Stranden omvandlas till gräsplage med hopptorn och bryggor, vilket är klart 1954.

1953 restaurering av hållristningarna, ett antal överäckta ristningar tas fram.

1954-60 renovering av Brunnssalongen genom för-  
eningen St Olofs försorg.

1959-1964 Gångbron över strömmen, nuvarande  
Himmelstadlundsbron, tillkommer.

1961 Utfarten från Himmelstalundsallén till Riks-  
vägen stängs av.

1960-tal Mjölkcatedralen flyttar till nya fabriker vid  
Fridhemsvägen.

**1964 växer området ut och omfattar även den  
södra sidan i och med utställningen NU64  
och ett temporärt utställningsområde skapas.  
Mässhallen uppförs som en del av utställningen  
efter ritningar av Sten Samuelsson för att sedan  
vara kvar som sport och mässhall. Mobilens  
hotell och restaurang (Mobile Oils första mot-  
ell i Sverige, arkitekt Erik Ahlin) och Statens  
trädgårdsskola byggs. Campingplatsen anläggs.  
Utställningen omfattade även en serie villor vid  
Nordengatan i Kneippen. Efter utställningen  
används marken för olika bollplaner etc.**

1967 byggs bassänger vid Himmelstalundsbadet.

1968 Bågskyttet flyttar till Händelöhult.

1974 Ladan vid hållristningarna finns kvar på flyg-  
foton. (Norrköpingskartan). Ladan brändes ner på  
1970-talet (källa: Ann-Charlotte Hertz i ro 2004)

1977 Himmelstalundshallens ishall byggs efter  
ritningar av arkitekt Hans Gade. Samma år utförs  
en ny trafiklösning, riksvägen (E4) breddas. Riks-  
bron dubbleras och nya avfarter byggs vid Him-  
melstalundsbadet och Brunnssalongen. Den gamla  
ladugårdsbyggnaden rivs och en nybyggnad för  
servering och omklädnad utförs. Riksvägens barri-  
äreffekt stärks genom att plankorsningar försvinner.

1979 Ladan vid hållristningarna är inte kvar enligt  
karta över Norrköping.

1996 E4 dras i nytt läge väster om Himmels-  
talundsområdet.

2000-TAL

2016 Femöresbron (4) stängs och demonteras 2017.

### 3. BESKRIVNING AV KULTURMILJÖN I HIMMELSTALUND

Underlaget omfattar två områden vilka båda utgör tidigare herrgårdsanläggningar där Borg är den större och äldre av de två, medan Himmelstalund är en mindre by som sedan omvandlades till herrgård.

Motala ström går mellan dessa två områden och strömmen har fungerat både sammanhållande och som en barriär. I äldre tider var strömmen en viktig transportled och bland annat Finspångs bruk har haft lastageplatser i området. Strömmen har även fungerat som en försvarsbarriär och det finns två borganläggningar inom området. Strömmen har utgjort en plats för fiske, varav ålfisket noteras i flera kartor. Strömmen har även erbjudit möjligheter till kraftutvinning för kvarnar, stampar, pappersbruk och elkraftverk.

#### Himmelstalund, norra sidan

Området på den norra sidan av strömmen är det egentliga Himmelstalund. Området konstitueras av fyra lite tydligare kulturvärden. Landskapets kulturvärden visar på **herrgårdens odlingslandskap**, ett värde med kontinuitet sedan medeltiden. Området är sedan omvandlat till en **funkispark** med inriktning mot sport och friluftsliv som skapades på gården Himmelstalunds marker kring år 1948. Funkisparken är troligen ett av de starkare värdena idag. Området kallades för en "Aktiv park". Båda dessa värden delas med området på den södra sidan. **Hällristningslokalen** är identifierad som ett eget värde och denna ingår i parklandskapet som en nod. Slutligen ingår **industriableringarna** från 1900-talets mitt som ett värde.

#### BESKRIVNING AV KULTURMILJÖN

Centralt i området ligger den bergrygg som innehåller de välkända hällristningarna. Denna höjdrygg utgör ett slags fokuspunkt för resten av området som består av ett före detta odlingslandskap. Idag är de tidigare åkrarna gräsklädda ängar i söder och de äldre betesmarkerna på hällmarkerna i norr skogsläntor. Det öppna området med sina rekreativvärden är ett resultat av en medveten landskapsplanering där det tidigare odlingslandskapet har ersatts med ängar.

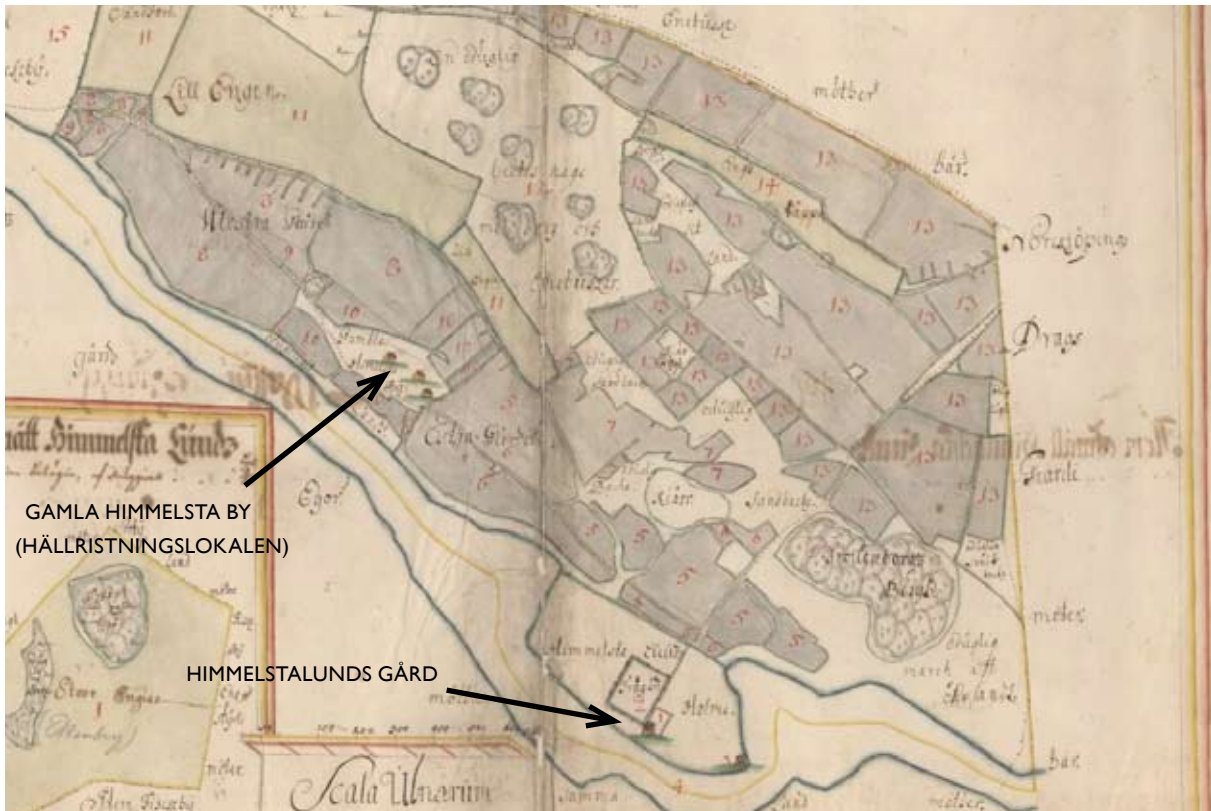
I den östra delen ligger Himmelstalundsbadet som startade som ett dusch- och solbad vid gården Himmelstalunds loge 1947, men som fick strandbad på 1950-talet och bassänger på 1960-talet.

I den västra delen av detta område ligger sju bollplaner med tillhörande klubbstugor och omklädningsrum. I direkt anslutning till planerna finns två byggnader med en äldre, välbevarad karaktär, inspirerad av nationalromantik. Särskilt den nordvästra av dessa byggnader utgör en värdefull kulturhistorisk komponent i miljön kring idrottsplatsen.

Norr om den före detta åkermarken ligger ett område med äldre betesmarker och skogsdungar. Detta område heter Lundshagen. I den östra delen av detta område ligger ett koloniområde. Detta område ligger på odlingslotterna till utgård/torpet Gustavsberg. Gustavsbergs tomtplats är idag obebyggd och gårdens manbyggnad låg precis där det är en ovårdad vändplan idag. Området är historiskt intressant eftersom det är ett gammalt betesområde som är mer eller mindre identiskt med 17- och 1800-talets kulturlandskap.

Väster om Gustavsberg ligger en minigolfbana på de tidigare hagmarkerna. Denna minigolfbana är en del av den Aktiva parken. Backen intill minigolfbana ner mot ängarna användes tidigare som skidbacke.

Utmed undersökningsområdets norra gräns, Finspångsvägen ligger en funktionalistisk industribyggnad från mitten av 1900-talet. I öster ligger f.d. Hudsons strumpfabrik, nuvarande ÖoB. Utmed Finspångsvägen ligger från öster den tidigare Nordiska yllefabriken från ca 1944 och sedan de anläggningar som har tillhört NEFA/Whirlpool/ Philips som började byggas under sent 1930-tal. Mot Fiskebyvägen i väster ligger ett område med bland annat det tidigare mejeriet från 1960-talet, en före detta textilfabrik och en sekundärstation för el, samtliga byggnadskomplex med ställvis ambitiös arkitektonisk gestaltning och vissa miljöskapande kvaliteter.



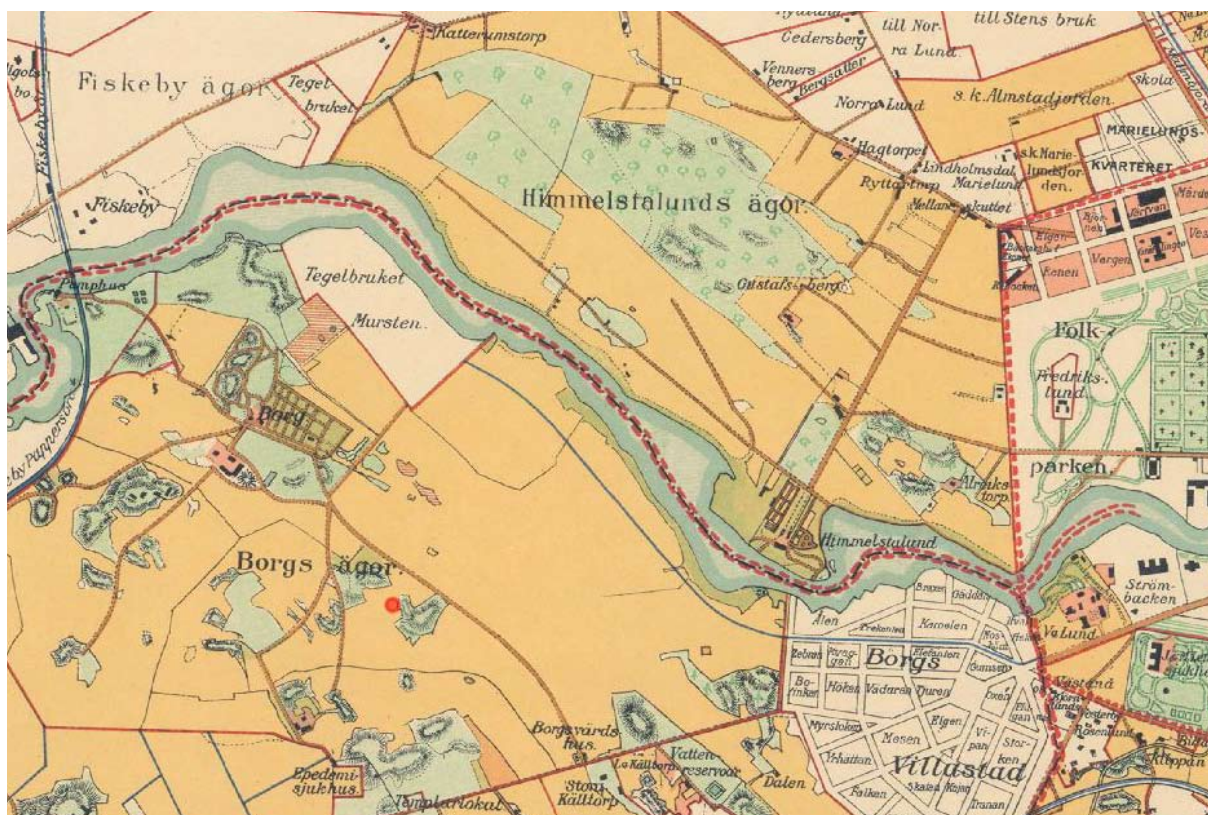
Kartbild från 1691 över Himmelstalund (Historiska kartor)



Kartbild från 1814 med oskiftade åkrar närmast herrgården. (Historiskakartor).



Häradskartan upprättad ca 1859-1934 (Från Norrköpingskartan) Den byggnad som syns på bällristningsområdet är troligtvis limkokeriet. Notera allén från Himmelstalund till Marielund.



Kartbild från 1908 (Historiskakartor).

Rakt igenom Himmelstalunds gårds marker, i östra delen av området, skär den gamla riksvägen. Denna var vid anläggandet på 1940-talet en mindre väg med plankorsningar, men sedan utbyggnaden av vägen till motorled 1977 så utgör den en tydlig barriär som skär rakt igenom området.

### Borg, sedermera Himmelstalund på den södra sidan

Området på den södra sidan av Strömmen har fyra tydliga värden varav tre värden är påtagliga och enkla att uppleva. Det är dels **sport och utställningsområdet** som ligger i den sydvästra delen och dels resterna av **odlingsmarker och tomtplatser kring Borgs säteri** som ligger i den östra och södra delen. En tydlig komponent från vår tid är **trafiklandskapet** där även ett motell ingår. Ett viktigt värde som dock är lite svårare att avläsa är de **arkeologiska lämningarna** och områdets långa kontinuitet och spännande historia med både försvarsanläggningar och äldre farvägar.

#### BESKRIVNING AV KULTURMILJÖN

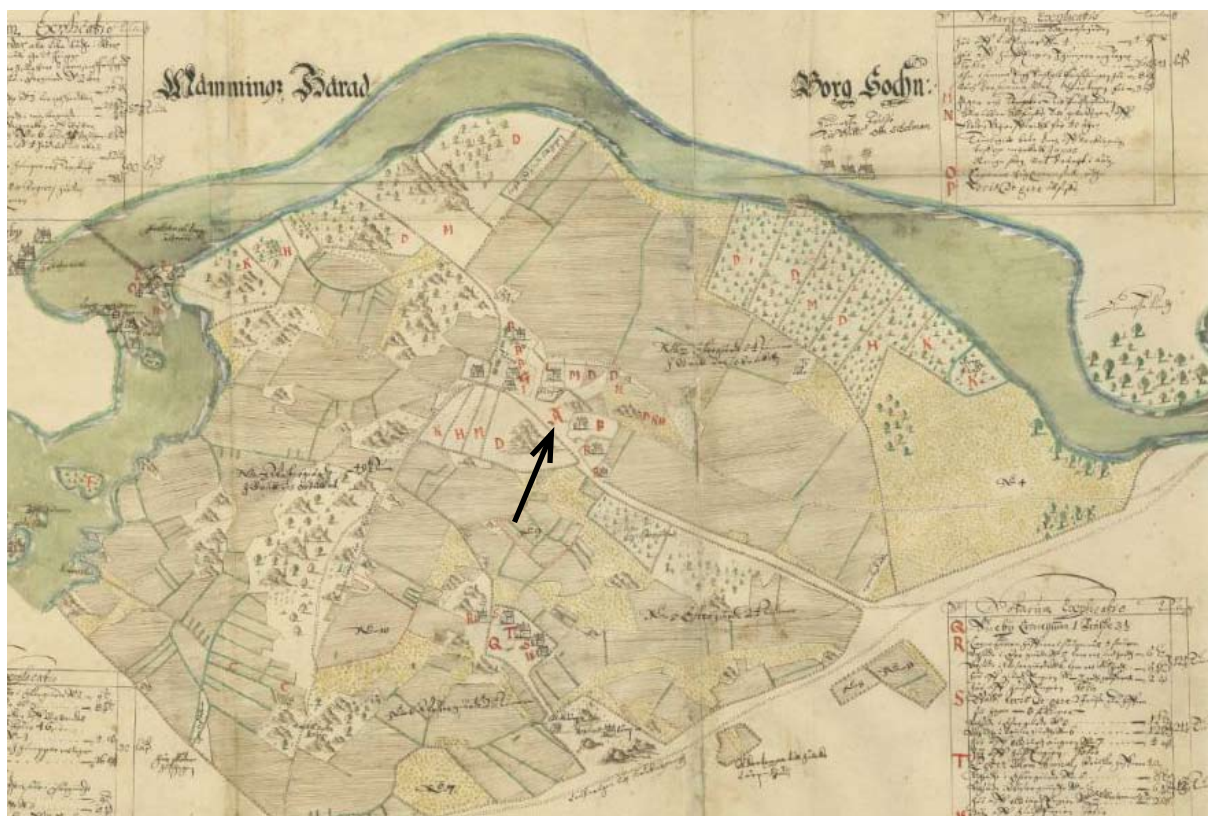
Sport- och utställningsområdet kännetecknas av stora byggnadsvolymer som ligger utspridda med enorma väg- och parkeringsytor emellan. Insprängt i trafiklandskapet ligger rester av planteringar anlagda av Statens trädgårdsskola. Områdets planorganisation skapades delvis under utställningen NU64 och mässhallen är kvar från 1964. Väster om mässhallen ligger räknat från öster Stadium Arena, Himmelstalundshallen från 1977 och Rackethallen. Dessa byggnader skapar ingen tydlig rumslig organisation. Himmelstalundshallen har dock en arkitektonisk gestaltning som ger den ett visst arkitektoniskt värde. Söder om sporthallarna ligger den före detta Statens trädgårdsskola, idag Himmelstalundsgymnasiet och det runda f.d. Mobilens Motell från 1964 som idag är studentboende. Mot strömmen i norr ligger en campingplats. Mobilens motell med tillhörande restaurangbyggnad och mässhallen från 1964 är byggnader som har arkitektoniska värden. Byggnaderna ingår i trafiklandskapet som även berättar om 1960-talets rekordår och massbilismen.

Nordväst och sydöst om Sport- och utställningsområdet ligger rester av odlingsmarkerna på de tidigare ägorna till Borgs gård. Denna del bevarar till stor del karaktären av äldre jordbrukslandskap.

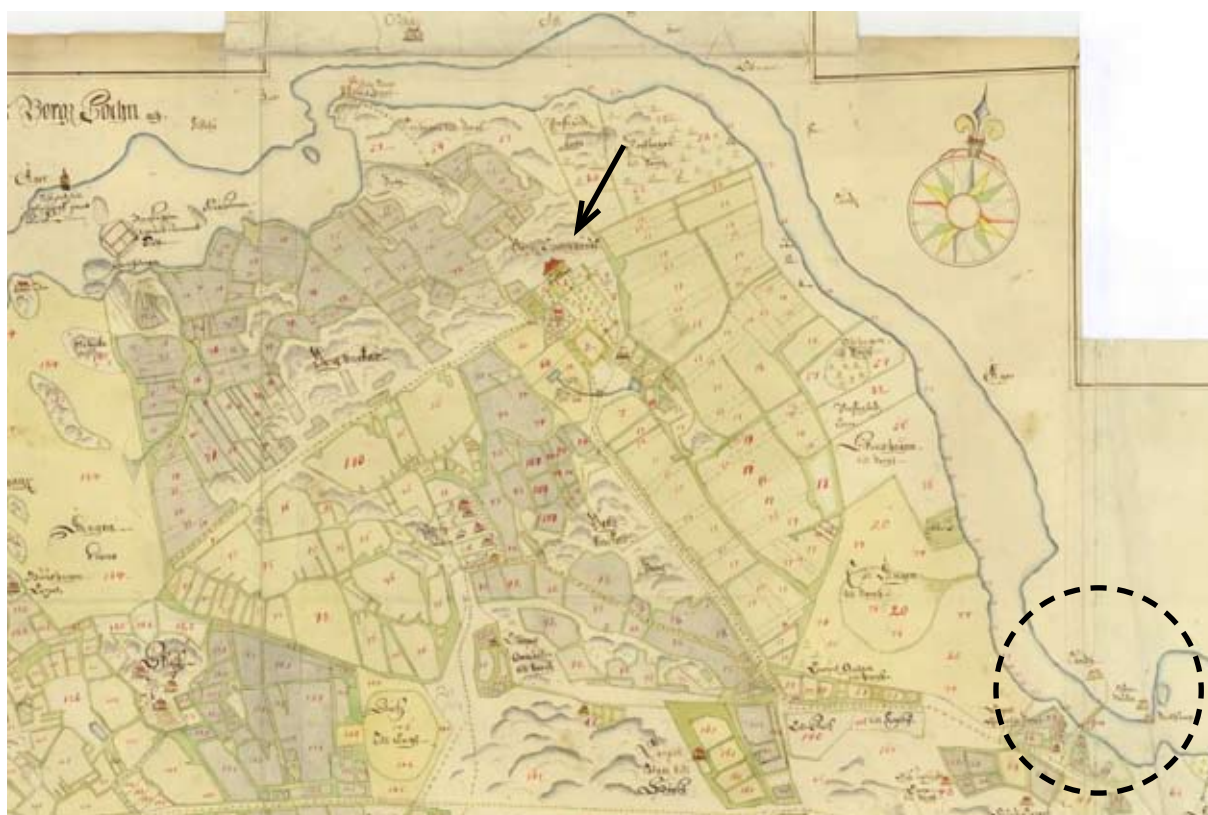
Vattenverksvägen vilken utgör gräns mellan de två delarna är en äldre vägsträckning som finns med på kartmaterial från 1600-talet, men vägen är troligen betydligt äldre än så. Under äldre tider låg en bro över Motala ström något öster om den plats där järnvägsbron ligger idag. Bron är med på 1823 års karta. Det finns troligen ett samband mellan Borgs gård som var kungsgård på 1300-talet, Ringstadholms borg och denna bro. Ringstadholm kan ha uppförts som ett sätt att kontrollera denna viktiga väg. Mitt emot Himmelstalundsbadet finns det även arkeologiska rester av en fornborg vilket visar på platsens strategiska betydelse under äldre tider.

Borgs säteri är mycket gammalt. Det är troligen den äldsta boplatsten inom undersökningsområdet. Udden norr om den nuvarande huvudbyggnaden är en höjd som tidigt steg upp ur havet och på den har rester av stenåldersbosättningar hittats. Gården var sedan kultplats under vikingatiden och kungsgård under medeltiden. Vid gården fanns även en tidig kyrkoplats. Idag skär E4 rakt igenom odlingscentrum men den yta där gårdens bostadsbebyggelse låg under både vikingatid, medeltid, 1600-tal och 1800-tal är kvar. Rester av bebyggelsen kan skönjas i markerna, och delar av gårdens rumsliga organisation kan ännu avläsas i bebyggelsens placering samt vägar och åkrar.

Invid Borg finns en industriplats i form av tomten för Murstens tegelbruk, eller Fiskeby tegelbruk som det också kallades. Detta var en tämligen stor fabriksanläggning som under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal låg direkt nordväst om dagens camping, norr om säteriet. Delar av tegelbruket revs under tidigt 1900-tal, medan ladorna stod kvar under NU64. Så sent som 1979 finns flera byggnader karterade på en karta över Norrköping.



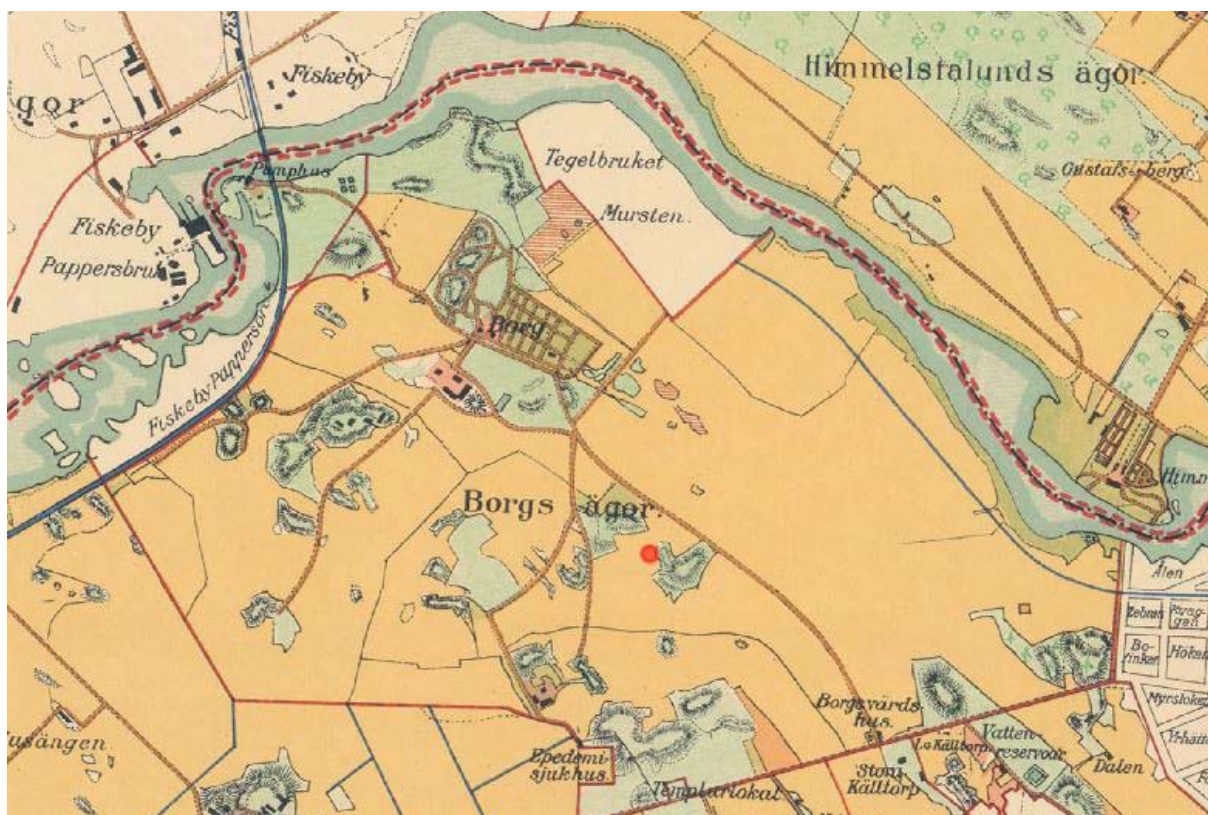
Kartbild från 1650 (Historiska kartor), vid A (se pil) noteras "Borgh, 6 gårdar, alla lika både i åker och engb, hella bymälle åbr 24 stänger." Troligen fanns ingen herrgårdsbyggnad vid denna tid då kungsgården var flyttad.



Del av ägomätning över Borg 1700. Kartan är intressant då den visar en herrgård med park axialt mot sydöst (se pil). Detta torde var Eldstiernas sätesgård uppförd 1691. Bron vid Fiskeby (uppe till vänster) är inte kvar, istället finns en bro vid Himmelstalund (se cirkel) där den sammanbinder torpet Kroken med Corps de logiet. På norra sidan strömmen finns barkstamp och läderbruk tillhörande Himmelsta.



Kartbild från 1823. Borgs säteri med en axialt orienterad anläggning med fägård, flyglar och herrgård. Parken är dock kvar i sydöst lika tidigare. En bro är utritad mot Fiskeby vid nuvarande Vattenverksvägens slut. Notera de smala tegarna före markens skiftande och bron ungefär vid nuvarande femöresbron. (Historiska kartor).



Kartbild från 1908 (Wiese). bilden visar Borg vid den tidiga industrialismen, Murstens tegelbruk ligger vid strömmen och in till stadstullen går en järnväg.



## 4. ALLMÄNNA INTRESSEN I STADSRUMMET VÄRDEKÄRNOR

- Områdets långa och spännande historia vilket uttrycks i fornlämningar, hällristningar, ruiner och bebyggelseägen, äldre väg- och brolägens samt i de arkeologiska lämningarna.
- Två tydliga äldre herrgårdslägen med ett avläsbart äldre odlingslandskap med utmarker, åkrar och betesmarker. Identifierade äldre bylägen vid Himmelstalund (hällristningsområdet), Gustavsberg (koloniträdgårdarna) vid Borgs säteri/herrgård och vid Eneby gamla bytomt (vid ridbanorna) samt herrgårdsanläggningar vid Borg och Himmelstalund, Torp vid bl.a. Kroken.
- Borg som en nod i medeltidens maktlandskap med borgen Ringstadholm, kungsgården Borg och kyrkoplats.
- Sportens och rekreationens landskap från mitten av 1900-talet där norra sidans ”aktiva park”, bollplanerna vid Bågvägen och södra sidans sportanläggningar ingår. Bland rekreationens miljöer ingår även minigolfbanorna och Himmelstalundsbadet.
- Rester av äldre rörelsemönster i den nuvarande Vattenverksvägen som till stora delar återgår på en medeltida väg och bro över Strömmen vid Fiskeby. Läget för det tidigare Borgs värdshus vid vägmötet. Femör-esbron med belägg från ca 1700.
- Fortifikatoriska lämningar i form av fornborgen eller skansen vid Borg, Ringstadholms fasta hus och befästningarna från andra världskriget vid Gustavsberg/Minigolfbanorna.
- Massbilismens landskap och anläggningar. Gamla riksvägen, Riksbron och det före detta Mobilens motell från den tid då massbilismen slog igenom. Som en del i detta värde ingår Himmelstalundsbadet som var ett mycket populärt turistmål för bilande turister. De enorma parkeringsytorna vid sportanläggningarna på den södra sidan. Järnvägen och E4.
- Resterna av utställningen NU64: mässhallen, parkeringsytorna, campingplatsen och det före detta Mobilens motell.
- Industriell historia med kvarnarna kring Strömmen framför allt vid Borg. Barkstampen och läderbruket vid Himmelstalund från ca 1700, tegelbruket som var aktivt kring år 1900 samt de mer sentida industrimiljöerna från 1900-talets mitt. Vid Finspångsvägen låg en elektronikfabrik. Här ingår även före detta mejeriet och ställverket vid Fiskebyvägen.



*Sportpaviljongen i den västra delen av området som anlades som "Aktiv park" 1947. Byggnaden utfördes låg och placerades i skogsbrynet för att inte påverka upplevelsen av landskapet och ängarna.*

*Paviljongen utfördes i en tidstypisk nationalromantisk stil med brun panel, gröna fönster och vita detaljer. Byggnaden finns kvar idag och den är relativt välbevarad.*

*Bilder ur Norrköpings stadsarkiv  
Fritidsnämnden  
Fotografier huvudserie mapp K 1:2*



*Hällristningarna och Himmelstalunds  
gårds loge fotograferad ca 1947-48.*

*Nedan en bild från  
Himmelstalundsbadet efter att  
strandbadet anlagts år 1954. Notera  
havet av cyklar på gräset bakom  
trampolinen.*

*Bilder ur Norrköpings stadsarkiv  
Rune Rybergs samling mapp A9.*



*Den aktiva parken med funktisgestaltning med träd i grupp samt gräsytor med bollplaner. Foto 2018*



*Foto 2018*



*I den norra delen av området finns Himmelstalunds gårds beteshagar kvar mellan mindre skogspartier. Detta är ett område som troligen har haft ungefär samma utseende sedan 1600-talets slut. Foto 2018*



*I norra delen av norra Himmelstalund finns militära fortifikationer från andra världskriget. Tre militärbaracker stod i skogen fram till 1947 men de karterades aldrig. Ur ett kulturhistoriskt perspektiv så är dessa lämningar intressanta då de skapar ett försvarshistoriskt sammanhang med resterna av skansen i Borg och det fasta huset på Ringstadholm. Foto 2018*



*Minigolfbanan från 1947 är kvar. Foto 2018*



*Ängarna och hållarna med hållristnigarna. Foto 2018*



*Mässhallen ritad av Jaenecke Samuelsson och uppförd till utsällningen NU64. Foto 2018*



*Delar av sportanläggningarna på de gamla åkrarna vid Borgs herrgård. Foto 2018*



*Den sista bevarade byggnaden av det tidigare så imponerande Borgs säteri. Detta är en av två flyglar som stod på var sida om en mittaxel. Huvudbyggnaden låg bakom fotografen, till höger. Foto 2018*



*Borgs säteri hade en firsidig fägård, av denna fanns en halv ekonomilänga kvar fram till 2018 då den brann. Denna ekonomibyggnad var uppförd av lokal sten och troligen även lokalt tillverkat tegel. Foto 2018*



## 5. UNDERLAG TILL PLANKARTAN

I en detaljplan ska kommunen pröva markens lämplighet för bebyggelse (4 kap. 2 § PBL) bl.a. med hänsyn till kulturvärdena på platsen (2 kap. 6 § PBL). I denna prövning ingår att kontrollera bland påverkan på Riksintressen för kulturmiljövården och Fornminnen.

### MILJÖBALKEN, RIKSINTRESSE FÖR KULTURMILJÖVÅRDEN

Riksintressen regleras av miljöbalken 3 Kap 6§. Riksintressena beskrivs med uttryck, vilka kan ses som värdebärare och kartor som visar den fysiska avgränsningen av riksintresset. Det aktuella planområdet överlappar delvis riksintresse KE 50-51. Riksintressebeskrivningen finns nedan.

Ett område som är av riksintresse regleras av miljöbalken (MB) 3 kap, 6§. Där framgår att ett område samt en fysisk miljö som är av intresse för kulturmiljön ska skyddas så långt som möjligt mot åtgärder som kan påtagligt skada kulturmiljön.

#### LEONARDSBERG - HIMMELSTALUND - SKÄLV [KE 50- 51] (BORGS OCH ÖSTRA ENEBY SNR)

##### *Motivering:*

Fornlämningensmiljö bl.a. med ett av landets märkligaste och mest omfattande hållristningsområden från bronsåldern. (Borgmiljö).

##### *Uttryck för riksintresset:*

Området ligger i en central kulturbygd med lång bebyggelsekontinuitet. Cirka 300 hållristningslokaler med över 6000 figurer samt boplatser från bronsåldern. Gravfält och boplatser från järnåldern anknyter till medeltida bytomter. Ringstaholms medeltida borggruin ligger i strategiskt läge på en ö i Motala ström.

I området ingår även:

Himmelstalunds herrgård och brunnssalong från 1700-talet, brunnshotell, ”sexstyverskrogen”, ”femöresbron” m.m.

### KULTURMILJÖLAGEN, FORNMINNEN

Fornminnen regleras av Kulturmiljölagen 2 Kap. Fornlämningar får inte skadas och vid detaljplanläggning är målet att utforma planen och byggrätterna så att fornlämningarna värnas. Eftersom förekomsten av fornlämningar kan påverka planens genomförbarhet finns det därför skäl att undersöka förekomsten av fornminnen i ett inledande skede av planprocessen.

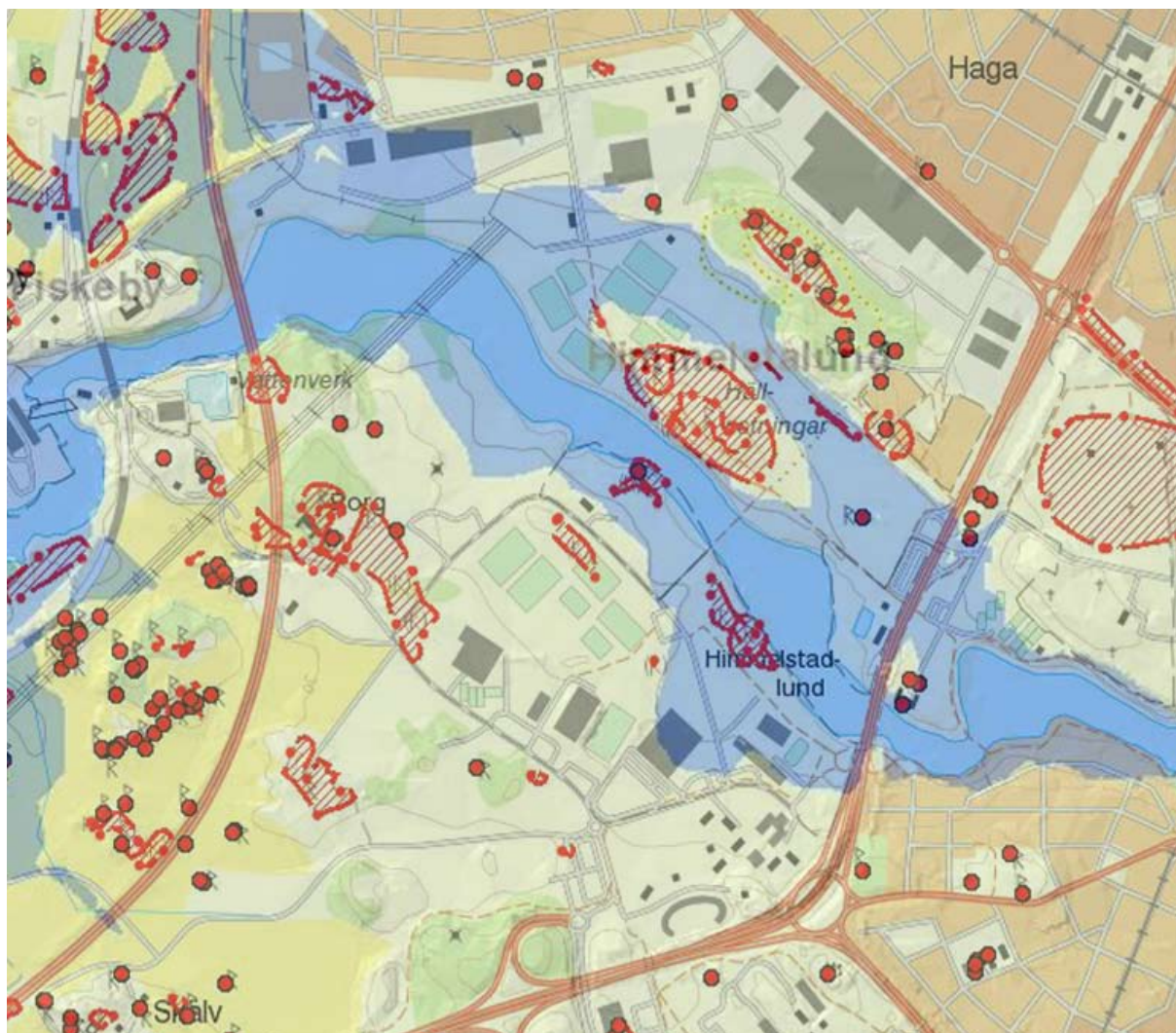
I området finns flera kända fornlämningar och det är därför lämpligt att göra en noggrann arkeologisk förundersökning, för att ytterligare klarlägga fornlämningsförekomsten och deras utbredning.

När länsstyrelsen får in detaljplanen på samråd görs en bedömning om det finns risk att fornlämningar kan komma att beröras. Om så är fallet kan det bli aktuellt att länsstyrelsen beslutar om en arkeologisk utredning (2 kap. 11§ KML).

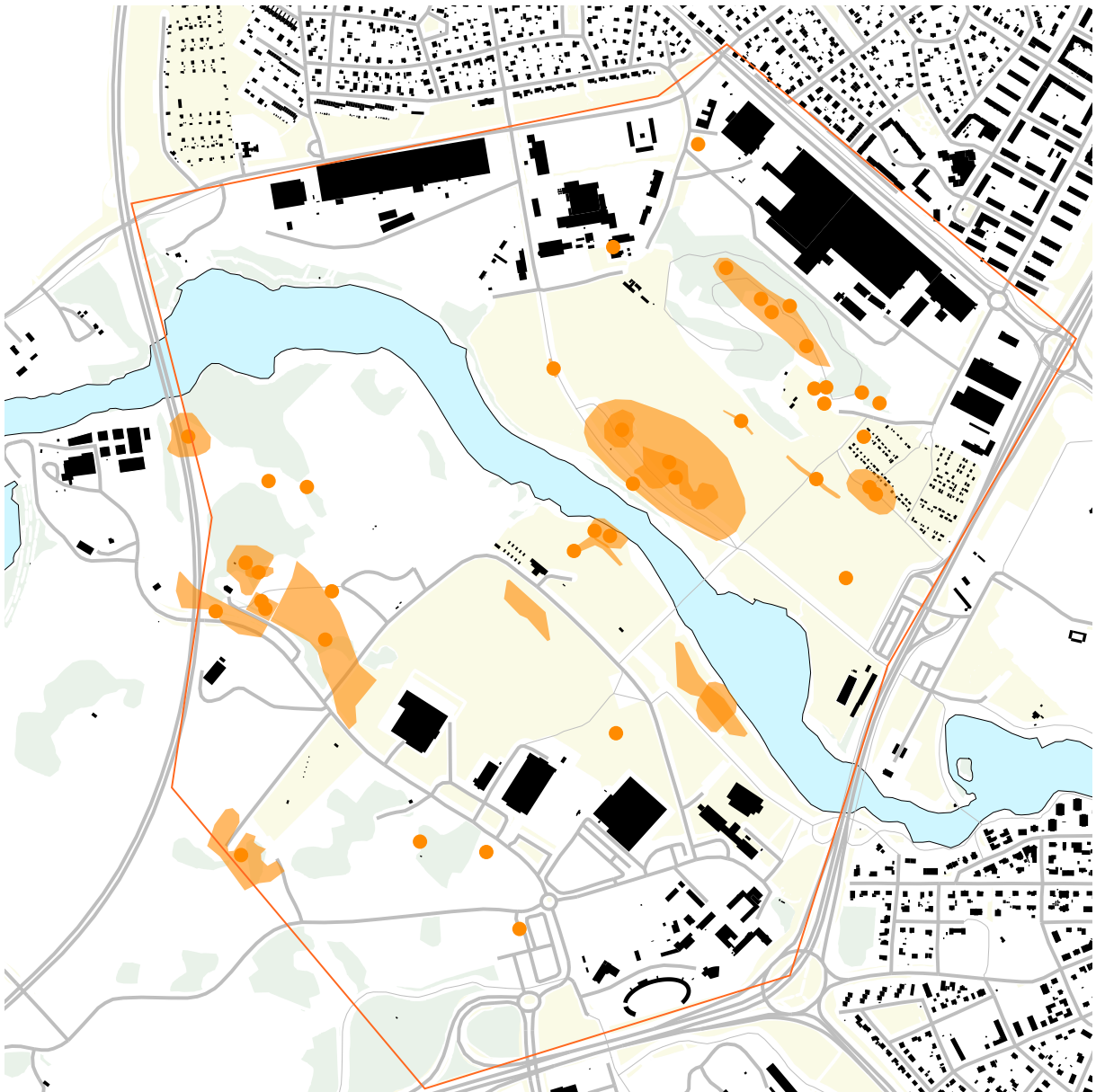
I vissa fall kan fornlämningar visa sig ha ett högt kulturhistoriskt värde och länsstyrelsen bör då i ett så tidigt skede upplysa om det finns risk att tillstånd till borttagande av en fornlämning inte kommer att kunna lämnas.

### UNDERLAG TILL PLANKARTAN

I nedanstående karta har kända ytor som kan kräva någon form av varsamhetskrav, skydds zoner andra typer av hänsyn angivits. Zonerna omfattar skydd av både fornlämningar, kulturlandskap och byggnader.



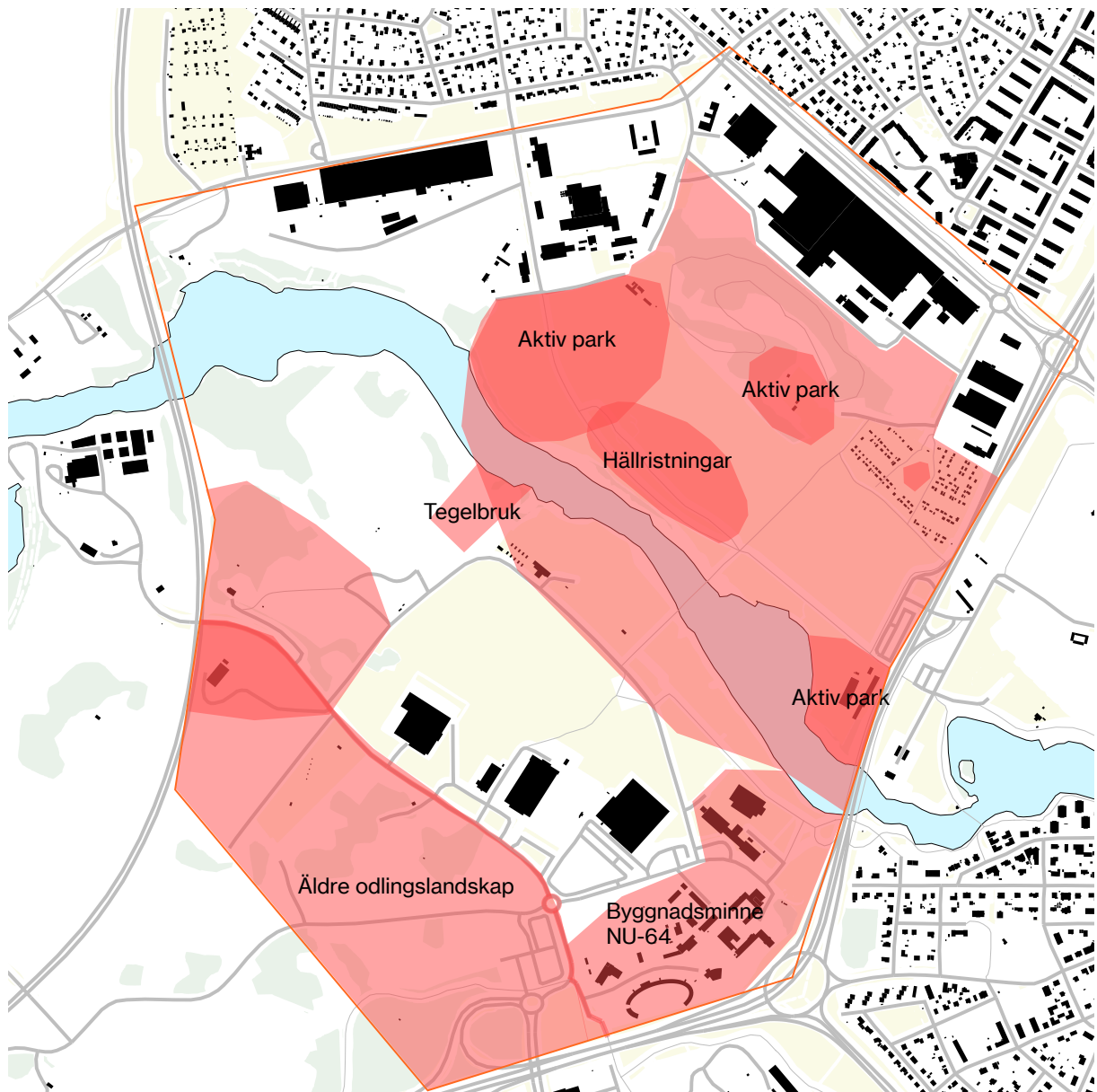
*Sammanläggning av vattennivån i slutet av yngre stenålder och karterade fornlämingar.*



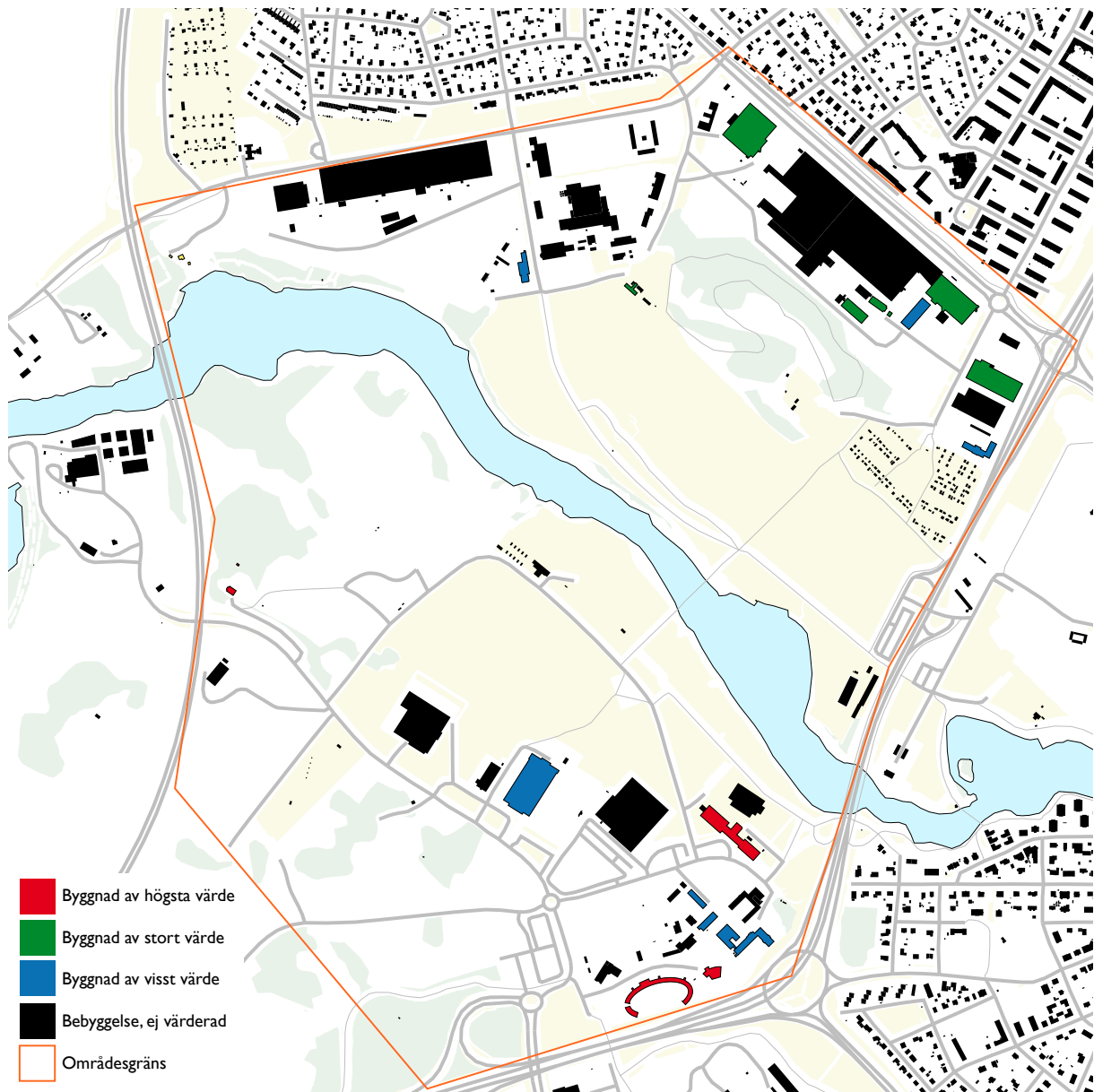
*Fornlämningar.*



*Riksintresse för kulturmiljövård. Enligt Riksintresse KE 50-51 Leonardsberg - Himmelstalund - Skåh.*



*Kulturmiljöer.*



*Värdering av bevaringsvärda byggnader.*

## 6. KONSEKVENSANALYSER

Konsekvensanalysen syftar till att bedöma de planerade åtgärdernas påverkan och konsekvenser på kulturmiljön.

### BEBYGGELSE PÅ SÖDRA SIDAN

Vid en exploatering av södra Himmelstalund försvinner en del av det öppna äldre odlingslandskapet. Bebyggelsen kommer att vara synlig från den norra sidan och detta kommer att påverka upplevelsevärde i det äldre odlingslandskapet och parken kring hållristningarna.

Påverkan blir mindre om bebyggelsen är lägre, och om fria ytor i form av en park lämnas närmast Strömmen.

Kvarvarande bebyggelse vid Borgs herrgård bör skyddas i detaljplan.

### NY BEBYGGELSE I KV STRÖMBRYTARNA

Rivning och nybyggnation i det äldre industriområdet, Whirlpoolområdet, mellan hållristningsområdet och Finspångsvägen/Fiskebyvägen. Detta påverkar värdekärnan 1900-talets industriella historia, och berättelsen om NEFA som tillverkade de för 1900-talet så typiska produkterna Radioapparat, TV samt Mikrovågsugn. Bebyggelsen i området har ett visst kulturhistoriskt värde, men i allmänhet i förvanskad skick. Denna föreslås rivs delvis och därmed försvagas några årsringar. Vissa byggnader har ett högre värde, detta gäller främst fastigheterna Strömbrytaren 4 samt f.d. Nordiska Yllefabriken (Strömbrytaren 12) och f.d. Hudsons strumpfabrik (Omformaren 7) och dessa bör därmed värnas och skyddas med planbestämmelser.

Den nya bebyggelsen i området kan ge en viss påverkan på upplevelsevärde i natur och kulturområdet söder om kv. Strömbrytarna. Påverkan blir dock mindre om den nya bebyggelsen placeras och gestaltas så att viktiga siktlinjer värnas. Områdets tillgänglighet som besöksmål kan förstärkas om stigar öppnas genom skogspartiet. Detta kräver dock att fornlämningarna i detta område värnas.

### RIKSVÄGEN ÄNDRAR KARAKTÄR

En positiv konsekvens av ny bebyggelse vid Strömbrytarna och i den östra delen av södra Himmelstalund är att den gamla riksvägen kan omformas. I ett nytt sammanhang kan vägen få en karaktär av stadsboulevard och dess barriäreffekt kan minskas. Ur ett kulturmiljöperspektiv så vore detta mycket värdefullt, eftersom vägen idag skär rakt igenom Himmelstalunds äldre herrgårdslandskap.

### NYA BROAR

En ny bro och en ny väg innebär en påverkan på upplevelsen av både landskapet och strömmen. Det har dock förekommit äldre broläggningar vid Fiskeby, nära nuvarande järnvägsbron. Vid anläggandet av en bro krävs även matargator vilka är mycket svåra att förlägga på ett sätt som inte innebär en stor negativ påverkan på kulturmiljön inom värdekärnan Aktiv park och Himmelstalunds äldre odlingslandskap.

### DAGVATTENANLÄGGNINGAR

Dagvattenanläggningar kan krävas inom den norra delen av området. Problemet med dagvatten kan noteras redan på 1600-talet och dikningar har utförts vid flera tillfällen. Ett system med täckdiken finns i området idag, men troligen är dessa ej funktionella i dagsläget. Delar av dessa täckdiken har hittats vid arkeologiska utgrävningar och då felaktigt tolkats som äldre väganläggningar. Ett kärr har även funnits vid den norra delen av nuvarande parkeringen till Himmelstalundsbadet.

En viktig del av upplevelsen av området är de stora öppna ytorna varför dagvattenanläggningar som innebär diken i den tidigare odlingsmarkens periferi alternativt täckdiken eller rör under mark är att föredra. Ev. fördröjningsmagasin bör förläggas under mark.

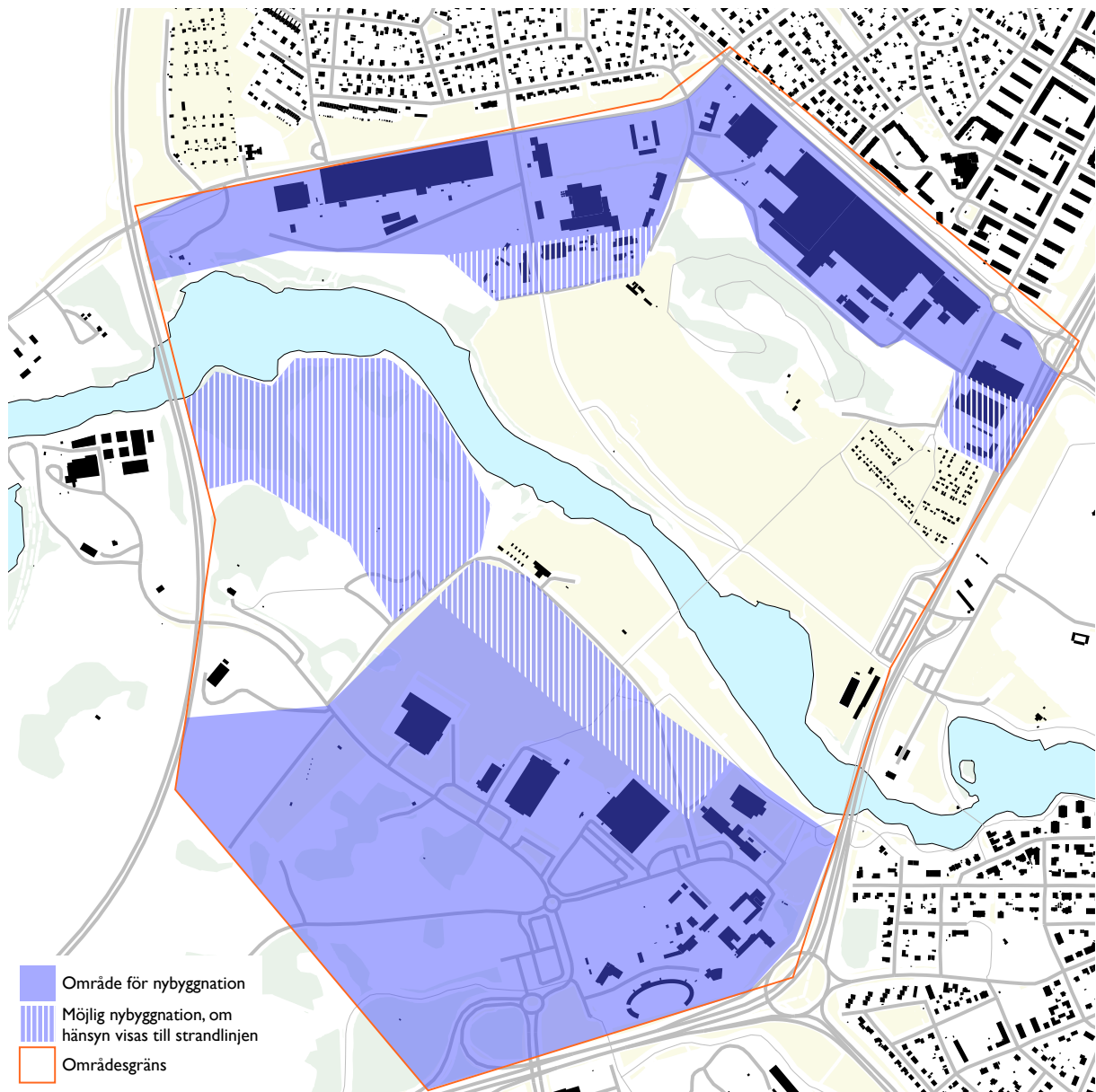


Detalj från arealavmätningen av Borg år 1700, kartan visar herrgårdens trädgård axialt ordnad mot sydöst. Söder om huvudbyggnaden ligger kyrkan. Bild från Historiska kartor

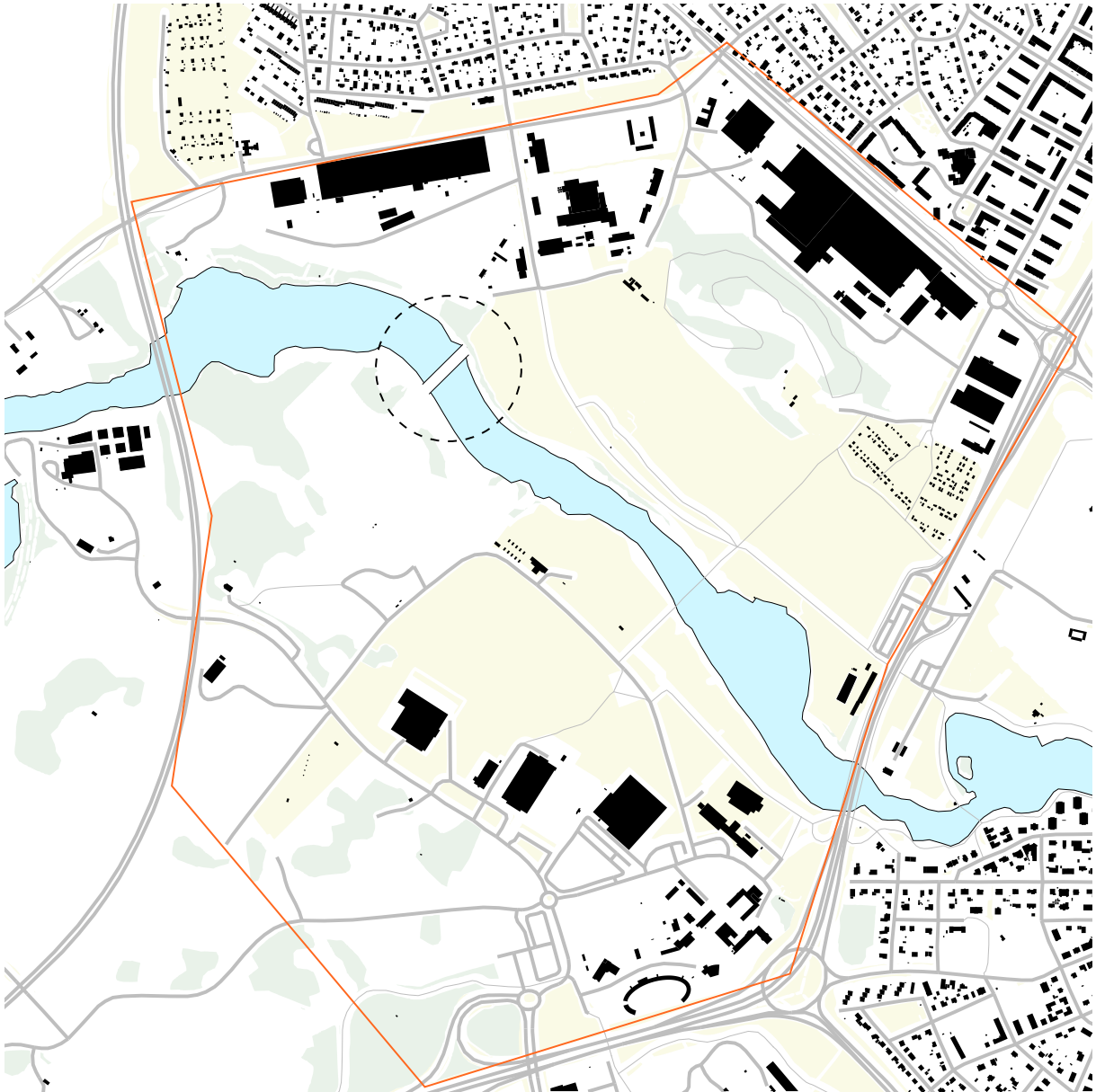


Samma område som ovan på ett nyttida flygfoto. Kyrkan som revs 1802 syns vid 1. Vid 2 finns en yta som kan vara 1600-talsberrgårdens. 1700-talets huvudbyggnad torde ha legat vid 3 och trädgården vid 4. Trädgården var kvar in på 1900-talet.





*Föreslagna områden för nybyggnation.*



*Förslag över placering av ny bro mellan norra och södra Himmelstalund.*



## 7. KÄLLOR

Broocman, Carl Fredric, *Beskrifning Öfwer the i Öster-Götland Befintelige Städer, Slott, Sokne-Kyrkor, Soknar, Säterier, Öfwer-Officers-Boställen, Jernbruk och Prestegårdar, med mera: Utgifwen och till Trycket befordrad af Carl Fredric Broocman. Tryckt i Norrköping hos Johan Edman år 1760*

Furuskog, Theres, *Himmelstalundsvagnen: Östergötlands första fyrhjuliga Vagnsristning*, ur *Fornvännen* 2014 (109)

Helmfrid, Björn & Kraft, Salomon (red.), *Norrköpings historia. 3, [avsnitt] 6, Tiden 1655-1719*, Utg., Norrköping, 1971 s 123 - 136

Henriksson, Olle, Femöresbron, *Norrköping Antikvarisk dokumentation inför nedmontering*, Fredriksson arkitektkontor 2018

Lindeblad, Karin & Nielsen, Ann-Lili, *Kungens gods i Borg: om utgrävningarna vid Borgs säteri: arkeologisk slutundersökning, Borgs säteri 6702, RAA 276, Borgs socken, Norrköpings kommun, Östergötland*, Avd. för arkeologiska undersökningar, Linköping, 1997

Lindeblad, Karin & Nielsen, Ann-Lili, "Hövdingasätet i Borg", *Populär arkeologi*, nr 2 1998

Nilsson, Per, *Boplatsindikationer och en äldre vägsträckning vid Himmelstalunds hällristningar*, RAPPORT UV ÖST 2004:53

Nilsson, Per, *Härdar från bronsålder och folkvandringstid, inför planerad parkering vid Stadium Arena*. UV ÖST RAPPORT 2009:13

Starbäck, Carl Georg & Bäckström, P. O., *Berättelser ur svenska historien. Bd 8, Frihetstiden*, Ny, rev. uppl., Beijer, Stockholm, 1886

Bebyggelseregistret

Norrköpings stadsarkiv

Riksarkivet, Svenskt Diplomatariums Huvudkartotek

Historiska kartor